

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET

KLANICZAY TIBOR

„Kapádból is csinálj fegyvert!”

A Rákóczi-szabadságharc kitörésének évfordulóján a régi magyar irodalom elrejtett, elfeledett, vagy meghamisított értékeinek gazdag gyűjteményét vehették kezükbe az olvasók. A Magyar Klasszikusok-sorozat »Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig« című kötetében igyekeztünk közreadni a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok költészetének legjavát. Elsősorban Esze Tamás több évtizedes kutatásainak köszönhető, hogy a kuruc-kor költészetének hiteles szövegei végre közkinccsé válhatnak. De ez a kötet is csak e nagy munka átmeneti állomása, nem a befejezése: levéltárakból, kézirat-tárakból, régi könyvek margóiról egyre-másra kerülnek még elő eddig ismeretlen költemények; véletlenül előbukkant adatok segítenek hozzá egy-egy vers keletkezési idejének vagy szerzőjének megállapításához. Néhány hónapja jelent meg a kötet, de ha ma kellene összeállítanunk, anyaga már teljesebb volna, a versek sorrendje megbízhatóbb, jegyzetei pontosabbak. Régi mulasztásokat pótolva a legelemibb feladatokat, a gyűjtőmunkát és az adatfeltárást is el kell végeznie megújított irodalomtörténetírásunknak, 'és amíg ennek a munkának legalább derekán túl nem jutunk, nem kerülhet sor költészetünk e fontos szakaszának megnyugtató irodalomtörténeti, esztétikai feldolgozására sem.

Ezt a munkát azonban már a most rendelkezésünkre álló anyag birtokában is meg kell kezdenünk. Esetleg ma biztosnak látszó következtetéseinket új szövegek lényegesen módosítani fogják, vagy egyenesen megdönteni. Ezt a kockázatot azonban vállalnunk kell. Ennek az írásnak is az a feladata, hogy XVII. századi hazafias verseinknek, s különösen a Rákóczi-szabadságharc költészetének néhány problémáját feszegetse.

*

A^z Oh, te kis maroknyi szegény magyarnemzet kezdetű ének ismeretlen szerzője találó jellemzést ad saját verséről:

Verseimnek pedig ne nézd cifraságát,
Oda nem céloztam. Sőt gorombaságát
Magam is megvallom. De ha igazságát
Akarod vizsgálni, fontra adja magát.

A kötetben szereplő költők többsége elmondhatta volna ugyanezt; csak néhány kiemelkedő, ismert költőegénységben volt tudatos művészi igényesség. Az igazság igénye azonban egyiküknél sem hiányzott. Az igazságot

nem mindig költői eszközökkel hozták napvilágra, hanem gyakran a krónika egyhangú tényközlő modorában, vagy pedig a politikai röpirat logikai érvelésének fonalán. Figyelmes szem azonban hamar észreveszi, hogy a krónika és a költő, a verselő és a művész között nincs kínai fal még egy éneken belül sem. Az igazság ereje, a haza féltő szeretete a művészi ábrázolási gyöngyszemeit varázsolta elő. A haza nyomorúságáról például milyen megkapó képekben, a mondanivaló lényegét mennyire híven megszólaltató hasonlatokban tudnak beszélni:

Inséged nő s árad, veled egy ágyban hál,
Bő étkeid helyett rakódik apró tál.

»Az sík mezők vérről virágoztak« — írják a kuruc csatatererekről, ahol

Úgy hever az holttest az mezőkön széjjel:
Miként aratáskor sűrű kéve renndel.

A természet sem közömbös, együtt érez a szabadság hőseivel:

Gyászolnak az egek nemzetünk romlásán,
Homályos a szép nap szörnyű pusztulásán,
Sírnak a csillagok megváltozott sorsán,
Kesereg a nagy föld vére kiomlásán.

*

Ezeknek a találomra válogatott idézeteknek mindegyike a magyar népszenvédéséről szól; ennek a költészetnek az alaphangja a panasz és fájdalom: a török hadak, osztrák vérbírák, császári adószedők útját a vér és a nyomor követte. Joggal írhatta az 1670-es évek elején a Habsburg-terror egyik nemesi üldözöttje, hogy mindenki »siralmas verseket ír«, és mélységesen indokolt elkeseredett felkiáltása:

Ily szörnyű romlásra
Végső pusztulásra
Jutottál édes vérem!
Melyből, hogy te felkelj
És vígan énekelj
Talán soha nem érem.

A diadalmat ünneplő víg ének ritkán zengett fel ebben a században. Jelen volt ez a hang Bocskay és Bethlen győzelmekor, vagy amikor a nagy Zrínyi állt a seregek élére, de az ujjongás csak sziget volt a bánat tengerében. Az »örömmek szele« — mint az egyik kuruc vers címe is jelzi — csak egyszer árasztotta el a szép magyar tájat: amikor a »Pro libertate« feliratú vörös lobogókat lengette. Ekkor új hangot ütöttek meg költőink:

Immár reánk derült újra szép szabadság,
Mert győzedelmet vívott az kurucság.
Vígasságban vagyon ezen darab ország,
Aranyos zászlóját szelek jól hordozzák.

A »vigasság« persze ekkor sem volt állandó, hiszen a szabadságharc során egymást érték a veszített csaták is, és főntebb, a mezőn heverő holttestekről, valamint a gyászoló természetről szóló strófákat is Rákóczi-korabeli énekek-

ből idéztem. Másrészt a korábbi panasz-líra sem volt a gyengeség lírája: gyűlölet, elszántság és dac fűtötte. Mégis a szabadságharc költészete, — s különösen annak első három éve — költészetünk fejlődésében külön periódust jelent: az aktív, harcoss, támadószellemű líra létrejöttét.

Ez az új hang, új mondanivaló először a panaszversek hagyományos formái között próbál utat törni magának. A XVII. századi hazafias nemesi költők gyakori eljárása, hogy a jelen elesettségével, az elnyomók bűneinek és a nemzet tehetetlenségének rajzával szembe állítják a dicső múltat, a régi hősokeket. Konkluzióképpen pedig vagy istenhez fordulnak segítségért, vagy tetteire igyekeznek serkenteni koruk magyarját. Az utóbbi típusba tartozik az 1660-as években keletkezett Gondolkodjál szegény magyar kezdetű vers, amelyből a nemesi osztály kemény önbírálata, végül pedig a harcra való felszólítása sem hiányzik: »Kiki immár vegye elől édes fegyverit..., Ne kímilje vírontástul erős karjait!« Ennél a fejlett eszmeiségű XVII. századi éneknél többet mond azonban a szabadságharc kezdetén szerzett hasonló vers, az Oh, magyar világnak fényes dűcsősége kezdetű, mely több vonatkozásban megismétli a nemesi versek korábbi gondolatmenetét: siratja az ország romlását, idézi az ősök példáját és buzdít a tette, az áldozathozatalra: »Ne szánjad hazadért hogyha véred omol!« A Rákóczi-korabeli költő azonban nem áll meg a biztatásnál, a jövő reményénél; az ellenség pusztítása az ő számára már a jelen ténye:

Kigyó nem felejtí farka elvágását!
Ily sok számú magyar ő bosszantatását!
Hogy-hogy felejthesse, megmutatja módját:
A német vériben festi fényes kardját.

Allításának hitelét végül saját tetteivel pecsételi meg:

Most többet nem írok, csak üdőtül várok,
Pennámat leteszem, az fegyverhez nyúlok!

Több itt az erő, a határozottság, konkrétebb formát ölt a fegyveres küzdelem, mint a megelőző versekben.

A Cantio de Francisco Rákóczi az egyéni elesettséget kifejező korábbi zsoltározó vers-típusra emlékeztet és belésvöndök a jeremiádok jajongása is. Az ének mégsem arasztja már a reménytelenség érzését, költője szilárdan hisz az igaz ügy közeli győzelmében; ilyen sorok vannak benne:

Nem lész büntetetlen, te hamis áruló,
Kézben akadsz, hidd el, nemzetünket rontó!
Hidd el, megrostálnak porcióvizsgáló,
Ne szaladj előttünk, ha vagy igaz és jó!

A Wesselényi-összeesküvés és a Thököly-háború korában gyakori téma a költészetben a sérelmek halmaza. Az ilyen énekek strófáról strófára felsorolják mindazokat a bűnöket, melyeket a Habsburg-uralom és a katolikus klérus elkövetett. Pontosán ilyen strófákat látunk viszont az 1704-ből való Ricsány gyónásában; a Rákóczi-kori költő tehát a korábbi hagyományt folytatja. Csak hogy az ének hangsúlya teljesen megváltozott: azáltal, hogy itt nem az üldözött kuruc nemes mondja el panaszként az osztrák bűnöket, hanem a legyőzött császári »főgenerális« gyónja azokat meg. A magyar néppel szemben elkövetett bűnök felsorolása során a büntetésről is szól Ricsány:

Miltán azért az isten megveretett bennünket,
Mert már nem szenvedhette számtalan vitkünket,
Undok és utálatos cselekedetünket,
Azért adott fejünkre éles fegyvereket.

Ismerős gondolat ismerős kifejezése ez: hosszú időn keresztül így magyarázták énekszerzőink a magyarokra zúduló csapásokat, de most mindent már az ellenség szájába adják és az ellenségre vonatkoztatják. A szavak, a stílus, a tárgy megmaradt — a »siralmas ének« mégis gyilkos szatirává változott!

Figyelmes szemmel az előbbi két versnél másfajta változást is észrevehetünk. A XVII. század politizáló zsoltárai és jeremiádjai, nemzeti sérelmeket előadó énekei nemesi szemléletűek; a hazafias nemesek és prédikátorok szerzeményei. A Cantio de Francisco Rákóczi is siratja a »sok szép gróf urakat« és a »nemesi rendeket«, melyeket Bécs »megemésztett« és »semmivé tett«, de ugyanakkor azokat is támadja, akik »minden súlyos terhet mireánk rakának«; a »porcióvizsgáló« pedig, akit »megrostálандónak« tart: a Habsburg-közigazgatás szolgálatában álló magyar nemeset jelenti. Ricsány gyónásában a »sok ártatlan uraknak megáristálása« mellett »az szegény jobbágságnak verése s taglása« is ott szerepel az osztrák bűnök között. A passzivitásból a támadásba való átmenet egyúttal eltolódást jelentett a nép irányába is. Ez szükségszerű tükröződése a történeti valóságnak: a nemzetet a népi felkelés ragadta ki a tétlenségből, a passzív tőrésből.

Nézzünk most egy további példát a hagyományos költői stílusnak és abrázolásának az új támadószellemű lírába való átmenete szemléltetésére; ezúttal a népi szemléletű költészet anyagából, a szegénylegények verseiből — mert a metamorphosis itt is végbemegy. A Thököly háborúja és a Rákóczi-szabadságharc közé eső időszak jellegzetes ének-típusa a szegénylegény bujdosó-vers. Ezekben a bujdosó katona, vagy diák, az erdőbe húzódó jobbágy vagy kisenemes keserű öngúnnyal emlékezik meg nyomorúságáról, reménytelennek látszó helyzetéről. Sok ilyen szakaszt idézhetnénk:

Rongyos az dolmányom, ki van az oldalom,
Az sok folttul ugyan nehéz az nadrágom,
Hátom lapockáját veri az kalpogom,
Zsírtul ködmenyem is igen megavult már.

Hasonló leírást azonban a szabadságharc éveiben is találunk:

Toldott-foldott, tetves-redves
Minden portékája,
Kalapjának nedvessége,
Lefügg kalimája.

A Csínom Palkó-ban olvassuk a toprongyos katonának ezt az utóbbi leírását. Csakhogy ez már nem a szegénylegényre vonatkozik! A korábban nyomorgó Buga Jakabok a Csínom Palkóban már nem is hasonlítanak az egykori bujdosókra:

Az vitéz kurucnak van szabott dolmánya,
Sarkantyús csizmája, futó paripája...

Hátán cifra farkasbőre, kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyönggyel fűzött csontos kalabéra.

Fényességgel mind berakva aranyas szablyája,
Nyusztal bélétt az süvege, csillagos forgója.

A szegénylegényből daliás vitéz lett, a bujdosók rongyait pedig a porcióztató németek ölhetik magukra. Az a féktelen szilaj jókedv, amely e méltán nagyhírű vers minden sorából kicsattan, pontosan azoknak az embereknek az érzéseit fejezi ki, akik először vetik magukra a »megvetközött« farkasbőr helyett a »cifrá«-t, a »ketté romlott« hegyes tört először váltják át »aranyas szablyá«-ra, a »holt ösztövére« ló helyett először tesznek szert »futó paripá«-ra. Nem kell persze azt gondolnunk, hogy a szegénylegények valóságosan is ilyen cifrán kiöltöztek. De az a néhány jó és értékes holmi, amit labanc tisztokról lehúzva végre magukra ölthettek, felnagyítódik képzeletükben. Az első hadi sikerek mámorában már olyan messze érzik magukat a nyomortól, hogy a vers a kurucot patyolathoz, a labancot »hetes vászon«-hoz hasonlítja. Azelőtt a szegénylegény boldog lett volna, ha hozzájut egy tiszta darabhoz a durva »hetes vászon«-ból, de most ez már csak a gúny eszköze számára. Az ének a tipikusát, a lényegét ábrázolja: a kuruc katonáknak azt az érzését, hogy urakká váltak már az országban, őket illeti annak minden java.

A támadó lendület esztétikumává változik ebben a versben. Tele van a száguldás, a lovasroham képzeivel. Benne van az elmúlt csata emléke a sok zsákmánnyal, a megvert futó ellenség fölényes kigúnyolásával, és ugyanakkor a további győzelmek biztos tudata az új rohamra való biztatással, az új zsákmány reményével:

Után', kuruc, után'! Tied az puskája,
Enyim pedig az kancája, Tiéd az lódingja!

Rajta, Miska, rajta az tüzes labancon!
Mienk leszen az nyereség mind az derék harcon.

Fontos itt a zsákmány, de nemcsak erről van szó. Az ellenség gyűlölete, a hosszú rabságért való jogos bosszú, a vitézi virtus hajtja előre ezeket a katonákat, és mondatja velük az ének végén álló súlyos fenyegetést.

A korábbi bujdosóverseket az elhagyatottság, a magánosság leverő érzése tölti el. A szegénylegény egyedül, vagy kettesben medítal sorsa felett. A Csinos Palkó mögött már a tömeg ereje áll. Kollektív jellegű költészet ez, amolyan csasztuska-gyűjtemény. Nincs átgondolt szerkezete, a strófák, vagy strófacsoportok lazán kapcsolódnak egymáshoz, és azt az érzést keltik, mintha a menekülő labancok üldözése közben, egy rövid pihenő és vidám táncmultság hangulatában, egymással versengve fogalmaztak volna egyre újabb és újabb strófákat a katonák. A támadás lendülete és a bánatot felváltó jókedv a bujdosóversek inkább recitáló, parlandó ütemű 12-es és 8-ás sorait pezsgő táncritmussal cserélte fel. A győzelmek ritmusa ez, s ezen szárnyal magasba a kuruc hazafiság keresetlen vallomása, a szabadságharc költészetének igazi hangja:

Nosza! most is üzzük, vágjuk mind ellenségünköt,
Mutassuk meg nemzetünknek jó vitézségünköt!

A Csinom Palkó már arra is példa, hogy a szabadságharc korának új, a korábinál gazdagabb költői mondanivalója nem elégszik meg a régi formák felhasználásával. A Csinom Palkó-ban még élnek a bujdosó-költészet kialakította megfogalmazások, de már egy teljesen új műfajba átültetve.

A népi jellegű kuruc költészet azonban ennél is messzebb rugaszkodik az új mondanivaló hű kifejezése és a megfelelő új formák megteremtése terén. Jó kiindulópont lehet ennek bemutatására a Szegénylegény dolga kezdetű bujdosó-elégia.

A XVII. századvégi bujdosó-költészet egyik legszebb darabja ez a vers, egy kóbor diák monológja.

Oskolát elhagyván,
Társoitul válván,
Már nem tudja melyik útra
Magát adja nagy bújában
Az szegénylegény.

— Így teszi fel élete nagy kérdését az ének elején és az ének tárgya nem más, mint a különböző lehetőségek latolgatása. Arra keres választ a bujdosó, hogy mihez kezdhet némi iskolázottsággal a háta mögött és nagy szegénységgel a vállán az urak és az idegen zsoldosok Magyarországnán. Akár a császár katonája lesz, akár urak írődeákja: az inség és megalázás lenne az osztályrésze. Tanult fejvel menjen el inasnak és tűrje el a mesterek szitkait, vagy mint jobbágy, fizesse megint a porciót és hajszoltassa magát úr-dolgára? Hiszen a paraszti nyomoruság elől ment az iskolába, már megfélelta a szabadságot, de hiába, nem élhet vele. A szegénylegény szó változó nyelvtani alakban refrénként való alkalmazása a reménytelenség monotonijával szaggatja strófákba a bujdosó diák kesergését. Az ének gondolatmenetében mégis van emelkedés, fokozódik mondanivalójának ereje. A kilátástalan jövő tényeinek elősorolása után egyre inkább előtör lelkéből a nyílt panasz, a keserű vád: pirongatják a koldulásért, szemére vetik, hogy nem dolgozik, de

Nem gondolnak véle,
Hogy üres az béle,
Nem tudhatják tudományát,
Csak úgy tartják, mint ostobát,
Az szegénylegényt.

Hiába múlná felül Salamon tudományát, okos akkor is csak a gazdag lehet, csak a pénz és a finom ruha szerezhethet becsületet... egyre szélesebben és mélyebben bontakozik ki a szegénylegény bírálata. A következő lépés már a lázadás hangja lenne, de ezt a hangot a bujdosó nem üti meg. A mondanivaló itt megtörik, a társadalmi igazságtalanságokból, hanem helyzete kilátástalanságára következtet:

Azért szegénylegény
Mindenütt jövevény!
Bízta dolgát istenére,
Az ki vigyáz életére
Szegénylegénynek.

Nem is állhatna itt más, mint ilyen befejezés — amelyben persze sokkal több a keserű legyintés, mint a vallásos hit, — a kitűnő formaérzékkel és művészi fegyelemmel megalkotott vers már az elején úgy ütötte meg a hangot, és úgy vezette azt végig a költeményen, hogy csak a reménytelenség gondolatával lehetett befejezni.

A lázadás tüze azonban ott lappang a vers mélyén. De ahhoz, hogy a vulkán kitörjön a népi felkelés és Rákóczi zászlói keltek. A szabadságharc elején a szegénylegény töprengésére válaszul felhangzik a Magyarországra, Erdély hallj új hírt! riadója. A Rákóczi-szabadságharc egyik kiemelkedő költői alkotása kezdődik ezzel a sorral. Szintén némj iskolázottsággal rendelkező szegénylegény szerezhette, aki a trójai háborúról is tud egyet s mást. De éneke most már nem elégikus borongás, hanem harcos agitáció. Itt is van felsorolás, de nem a bezáruló lehetőségeké, hanem az első hadi sikereké. A szegénylegény itt már az első nagy eredmények bizonyosságára támaszkodva szólítja fegyverbe a föld népét. Ervelése, szavai a nép gondolkodásához és igényeihez igazodnak. A gyűlölt német hadiadótól való megszabadulás lehetőségére mutat rá: egészen megemésztette-e már a porció, kérdezi a néptől és arra figyelmezteti, hogy Bercsényi, Ocskay, Szőcs János, Orosz Pál »a porciót karddal róják« már. Az évszázados elnyomóival leszámolni készülő nép forradalmi optimizmusát önti verssorokba a szerző. Mondanivalójának s egyben a szabadságharc egész költészete mondanivalójának lényegét fejezi ki egyetlen sorában is:

Kapádból is csinálj fegyvert!

A Csinom Palkó fölényes kötődésén és fenyegetődzésén túl ezt az éneket politikai határozottság jellemzi: a népfelkelés tudatos programja szólal itt meg. Nemcsak forradalmi tűz, de forradalmi fegyelem is áthatja, amikor rámutat a küzdelem igazi céljára. »Szép hazáért, kedvesidért, Te mért szánál ontani vért?« — kérdezi és rögtön ezután csattanóan hangzik figyelmeztetése: »Ne sarcolj, csak harcolj!« Ez a fejlett politikai öntudat emeli versünket eszmeileg a zsákmányoló hangulattal átszótt Csinom Palkó fölé.

*

A népi jellegű szegény-legény versek politikus hangja egészen új jelenség költészetünkben. A nép a feudalizmus korszakában vagy mesei-naiv, vagy pedig vallásos formában fejezte ki a jobb élet iránti vágyát, elnyomóival szemben érzett gyűlöletét. Itt azonban célkitűzéseit teljes politikai konkrétsággal, vallásos és naiv keret nélkül fogalmazza meg, amit csak a XVII. századi kuruc mozgalmak öntudatosító hatásával magyarázhatunk. A bujdosó nemesek és Thököly által vezetett első kurucmozgalmak során kialakult a nép sajátos politikus vezetőrétege: a szegénylegénység. Már a Thököly-korban megriadtak a nemesek a népi előretöréstől és riadtan panaszolták egyik versükben:

Az pór itt elébb ül az úri rendeknél,
Az ultimus status feljebb az elsőnél,
Jobbágy bírságot vet urára ezeknél,
Ama fűzfa-polgár kedvesebb nemesnél.

Az a széles látókör és szervezőképesség, amellyel a szegénylegények előkészítették a Rákóczi-szabadságharc kirobbanását, teljesen összhangban áll azzal az öntudatbeli fejlettséggel, melyet verseik elárulnak. A szegénylegények kuruc politikai öntudatának kifejlődésében természetesen igen nagy

szerpe volt a Thököly-kor engesztelhetetlen kuruc nemesének. A Bónisok, Szuhayak, Szepessy Pálok a nép politikai tanítómesterei voltak, ugyanakkor, amikor őket magukat a tömegek nyomása lendítette a nemzeti küzdelem élvonalába és az általuk megfogalmazott kuruc eszmék kibontakozását a mögöttük álló nép feszítőereje segítette elő.

A fentebbiekből egyenesen következik, hogy a Rákóczi-szabadságharc költészete politikus-népi hangjának előzményeit a korábbi kuruc nemesi költészetben kell keresnünk. A nemzeti ügy politikai megfogalmazása először csak itt történhetett meg. Az idegen elnyomóktól szenvedő nép, az egyszerű katona eleinte olyan bujdosó-énekeket szerzett, melyekből a politikai látás hiányzott. Ha ennek a kettősségnek a gyökereit akarjuk vizsgálni, akkor legcélszerűbb szembeállítanunk két Zrinyi környezetében született verset. Az egyik a Balogh Zsigmond éneke, a század egyik legművészebb költeménye: a németdúlás miatt elbujdosó egyszerű vitéz gazdag érzelmi skálán, a népköltészet csodálatos képein át fejezi ki bánatát, a bujdosását előidéző »átkozott gonosz óra« feletti fájdalmát; mindezeknek az okát azonban nem nevezi meg. A vele csaknem egyidős Szabadságharc rontó kezdetű nemesi ének meg sem közelíti az előbbinek a szépségét, viszont félreérthetetlenül szól a »magyar vér gyűlölő« »szomszéd«-ról és arról, hogy »Német métely fogta Béleket s elnyomta Szíveket az uraknak«.

A század végére a bujdosó-költészet kivetkőzik már abból a némileg naív stílusból, amely Balogh Zsigmond énekét még jellemezte. A már többször tárgyalt szegénylegény-bujdosóversek realizmusa már a valóság mélyére hatol és leplezetlenül tárja fel a szegénylegény fizikai nyomorúságát, a társadalmi kizsájtottságát. Politikai megfontolást, az ellenségre és a teendőkre való konkrét utalást azonban hiába keresünk a *Mit búsulsz kenyeresben*, a *Szegénylegény dolgáiban* és társaikban. A politika hangja még a századforduló idején is vagy a prédikátor jeremiájában (Jajszó, melyben édes hazánk romlását siratja egy poéta), vagy a nemesi énekben (*Cantio de Portione*) jut csak kifejezésre.

A szabadságharc hozza itt a fordulatot. Rákóczi kurucainak a költészete stílusát, jellegét, szemléletmódját tekintve elsősorban a korábbi népi irányú költészetnek, a szegénylegény bujdosó-verseknek az örököse és folytatója, amellyel, hogy magába olvasztja a nemesi és a prédikátor-költészet számos motívumát, képzetét is. Átveszi ugyanakkor ez a népi jellegű költészet és a maga stílusába ágyazza a korábbi nemesi költészet politikai mondanivalóját, a kuruc politikai öntudatot. Szemléltessük ezt egyetlen példával. Hogy az összehasonlítás meggyőzőbb legyen, a korábbi nemesi költészetnek egy kivételes alkotásából idézek, a Thököly haditanácsából. Szemben ugyan a XVII. századi költészet védekező, panaszos, jajongó hangjával, ezt a verset a Rákóczi-szabadságharc énekeire emlékeztető támadó magatartás hatja át. A haditanács így beszélgeti a fegyverszünetet visszautasító és a további harc mellett állásfoglaló Thökölyt:

Engem ajánlással német nem szelidít,
Lépes beszédivel horogra nem kerít,
Szenvedtem, szenvedek tovább is közjóért,
Véletek, vitézek, harcolok hazámért!

Hasonló értelemben nyilatkoznak a többi vezérek is, Thököly gondolatát öt-tíz, vagy még több strófában kifejtve. Az itt kifejezésre jutó harcos elszántság, azonban valami nekikeseredett elszántság egyben: »szenvedtem, szenvedek tovább is közjóért«. Máskép szólaltatja meg a szegénylegény a szabadságharc népi hőst:

Esze Tamás sem ül csak Tarpán,
 Ember — higgyed, — ő is a talpán:
 Azt mondja, hogy egyéb bérrel
 Nem taxál, csak német vérrel,
 Fegyvert vont
 S majd vért ont.

Itt a pesszimizmusnak az árnyéka sem bújkál már a sorok között: forradalmi népi optimizmus ez, amelyet csak a nép költői tudnak kifejezni. Pedig a politikai gondolat ugyanaz: az engesztelhetetlen gyűlölet és az elszánt harc a Habsburg-hódítók ellen. És mennyire más, mennyivel fejlettebb a művészi kidolgozás is! A nemesi költészet sokszor hosszadalmas és dagályos előadásával szemben itt a szegénylegény-költészet minden cikornyánélküli egyszerűsége, tömörsége áll. Markáns arcélú portrék bontakoznak ki a Thököly haditanácsából is, de a Magyarország, Erdély, hallj új hírt! szerzője azzal a szemléletes költői fogással, hogy Esze Tamást német vérrel adóztatja, többet mond és hatásosabban. A versforma is más: a négyesrimű tizenkettős monoton hömpölygése helyett a különböző szótagszámú sorokból művészien összeötvözött strófában a ritmus változatossága, s különösen a két ötszótagú zárósor csattogása teszi még élőbbé a »fegyvert vont« Esze Tamás képét.

A szegénylegény-költészet politikai öröksége nem egyszerű folytatása a korábbi nemesi kurucságnak. Itt a kuruc politika egyúttal népi politika. Ez a népi politika világosan képviseli a nemzeti egység igényét, amint erre a szabadságharc főúri vezéreinek az ünneplése is rámutat, például a Magyarország, Erdély hallj új hírt-ben. De ez a népi politika önálló utat is tud járni, és ha kell, szembeszáll a nemességgel: erre példa a Két szegénylegény beszélgetése és a Szegénylegény éneke.

Mindkét kiváló vers már a szabadságharc válságának éveiben született és bennük ugyanaz a politikai határozottság, amely a háború elején a külső ellenséggel szemben nyilatkozott meg, már az urakkal szemben érvényes. A Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése bámulatra méltó politikai áttekintéssel tárgyalja Rákóczi táborának belső társadalmi problémáit — inkább politikai írás ez, mint költészet, — a művészileg sokkal jobb Szegénylegény éneke viszont öntudatos, bátor hangjával tűnik ki. Rákóczihoz szól mind a két ének, őt figyelmeztetik a »kénytelenségből kurucokká« lett urak armányaira. Az ország legnagyobb földesurához, a vezérlő fejedelemhez, nem alázatos jobbagyi hangon folyamodnak. A Beszélgetés-ben szó van ugyan arról, hogy a »hívség« titkolja sérelmeiket, de ez már nem a földesúrnak, hanem a vezérnek járó hűség. A közös harc vezéréhez bizalommal fordulnak most is, de merik bírálni, ígéreteit számonkérni. A Szegénylegény éneke valóságos felelősségrevonásként hat:

Nincs becsületi a katonának,
 Mint volt régentén a kurucoknak.
 Vajjon vagyon-é hírével a méltóságoknak,
 Hogy sok vitézek,
 Próbált legények
 Rossz becsben vannak?

Ebben a két énekben természetesen nem találjuk meg a Csinom Palkó hetyke jókedvét, vagy a szabadságharc elején annyira visszhangzó optimizmust. Mindkét vers keserű, pesszimista. Ebben a vonatkozásban van

némi hasonlóság ezek és a szabadságharcot megelőző évek bujdosó-versei között. Bizonyos panaszok szinte szószerint is visszatérnek.

Nincsen böcsületi régi vén vitéznek...
Akinek pénze nincs tartják esztelennek.

— olvassuk a Beszélgetés-ben, s eszünkbe jut a Szegénylegény dolga kezdetű bujdosó-vers:

Ha rókamály nincsen,
Az mentéje szélin,
Bár Salamony tudományát,
Fölylümúlja okosságát
Az szegénylegény,

De nincs böcsületi,
Mert azt nem nyerheti
PéNZ, fajlendis köntös nélkül...

A panasz visszatért, de egészen más összefüggésben! Mint ahogy az éneknek a kerete is egy korábbi versre emlékeztet: a Mit búsúlsz kenyeresben is két szegénylegény beszélgetett, akárcsak itt. De ott elhagyatottan, mint két sors által ide-oda dobált ember beszélgetnek önmagukról, saját nyomorúságukról. Itt viszont egy nagy tábor nevében, öntudatosan szólalnak meg, a sérelmeket ennek a közösségnek a nevében adják elő, az ország sorsáról nyilatkoznak, mérlegelik a politikai összefüggéseket. Körülbelül 15 év lehet a két szegénylegény-beszélgetést ábrázoló vers között, mégis két külön korszak termékei: közöttük áll a szabadságharc öntudatosító korszaka, a Magyarország, Erdély hallj új hírt! diadalmas optimizmusa. Az optimizmus, és a diadal-reménye ugyan elmúlt, de a fejlett népi öntudat, a szegénylegény-költészet politikai átitatottsága — mint költészetünk új szakaszának jellemvonása — megmaradt.

*

A szabadságharc évei a magyar költészet fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségűek. Új, nagyszerű lehetőségek nyílnak meg, új műfajok vannak keletkezésben, nagy népi előretörés érvényesül a költészetben. A további vizsgálat feladata ezt pontosabban tisztázni és szilárdan kijelölni e néhány év verstermésének helyét a magyar költészet fejlődésében. De annyi bizonyos, hogy miképpen a Rákóczi-szabadságharc a 48-as forradalom és szabadságharc előzménye, éppenúgy a Rákóczi-kor költészete is 1848 forradalmi költészetének az elődje. A »Kapádból is csinálj fegyvert!« kuruc riadóját Petőfiig egyetlen magyar költő sem ismételte meg. Ezt a népi forradalmi hangot Petőfi üti meg újra és még erősebben:

Ki a síkra a kunyhókból
Miljomok!
Kaszát, ásót, vasvillákat
Fogjatok
Az alkalom maga magát
Kinálja,
Ütött a nagy bosszuállás
Órája!